

КУЛЬТУРНО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО ПРИ УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ОБ'ЄДНАННІ В ПРАЗІ, 1941–1944: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ РЕПЕРТУАРУ

Лариса Головата

*старший науковий співробітник відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника, канд. філол. наук*

Здійснено бібліографічну реконструкцію, досліджено напрями формування репертуару Культурно-наукового видавництва в Празі (1941–1944), окреслено авторський склад та зафіксовано видавничі проекти, що через цензурні чи матеріальні причини не були втілені.

Ключові слова: Друга світова війна, видавничий рух, цензура, репертуар, Протекторат Чехії і Моравії.

In my article, I try to reconstruct the repertoire of Cultural and Scholarly Publishing House in Prague (1941–1944), to define trends in its shaping and list of its authors and to describe editorial projects that were never accomplished because of censorship or financial problems.

Keywords: World war II, publishing process, censorship, repertoire, Protectorate Bohemia and Moravia.

Реконструировано репертуар Культурно-научного издательства в Праге (1941–1944), определены направления его формирования, круг авторов, а также издательские проекты, нереализованные в силу причин цензурного и материального характера.

Ключевые слова: Вторая мировая война, издательский процесс, цензура, репертуар, Протекторат Чехии и Моравии.

Культурно-наукове видавництво (КНВ) засновано у вересні 1941 р. у межах програми державотворення, розробленої мельниківським Проводом українських націоналістів у співпраці з Українським національним об'єднанням (УНО), громадською організацією з центром у Берліні. Невелика сукупність його видань (див. додаток) підпорядковувалася двом завданням — культурно-просвітницької роботи серед багатотисячного членства УНО і потребам фахової діяльності, що розгорнулася з огляду на перспективу

повернення емігрантів на батьківщину після початку радянсько-німецької війни для участі в розбудові соціального життя і народного господарства.

Умови функціонування КНВ, головні моменти його інституційної історії, персональний склад, стосунки з цензурними органами, засади співпраці з авторами, умови випуску й канали поширення продукції розглянуто в окремій публікації. Мета цієї статті — на основі масиву друкованих видань, а також крізь призму архівних документів, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО України) (ф. 4036 — Культурно-наукове видавництво в Празі), здійснити бібліографічну реконструкцію, дослідити напрями формування репертуару, окреслити авторський склад та зафіксувати видавничі проекти, що через цензурні чи матеріальні причини не були втілені.

На першому етапі видавничим підрозділом керував видатний діяч, колишній член Української Центральної Ради Микола Галаган, що в еміграції здійснював важливу репрезентативну місію й займав відповідальні пости в багатьох впливових структурах — як представник дипломатичної місії УНР у Румунії й Будапешті, голова Українського допомогового комітету у Відні, член правління Українського громадського видавничого фонду в Празі, керівник Української громади в Чехо-Словаччині. У листопаді 1939 р. за дорученням управи УНО налагоджував діяльність філії в Протектораті, при якій згодом створив і очолив видавництво фахової та наукової літератури. 22 травня 1942 р. на допиті в гестапо М. Галаган дав підписку про припинення політичної діяльності, відтак був відсторонений від усіх функцій, що їх виконував при празькій філії об'єднання. Ще раз повернувся у видавництво наприкінці 1944 р. під час арешту гестапівцями всіх працівників, на цей раз для здійснення ліквідаційної процедури, що, зокрема, полягала у виплаті гонорарів за написані на замовлення КНВ статті. 23 травня 1945 р. його заарештували працівники відділу контррозвідки «Смерш» 4-ї гвардійської танкової армії [1].

Саме за урядування М. Галагана у видавництві накреслено напрями роботи, започатковано головні видавничі й фахові проекти, продовжені згодом при зміні керівництва, тобто з призначенням на посаду голови правління КНВ хіміка Полікарпа Герасименка.

Від моменту створення видавництва у вересні 1941 р. і до усунення його першого керівника в кінці травня 1942 р. вийшли три окремі видання, розтиражовані на циклостилі відбитки статей на фахові теми та налагоджено випуск журналу «Технічно-господарський вісник».

У жовтні 1941 р. побачив світ збірник «Золоте слово» — вибір із літописів, історичних оглядів, похвальних слів, гетьманських універсалів, який упорядкував Олег Кандиба-Ольжич (псевдонім Д. Кардаш) із передмовою Миколи Галагана, вступним словом Леоніда Білецького й обкладинкою Роберта Лісовського. Критика порівняла «Золоте слово» з «Читанкою з історії України — Доба староруська» Наталі Мірзи-Авакянц (1922) і через слабкість та недостатність апарату передрікала невеликий інтерес науковців: книжка, що радше надавалася для масового читання і культурно-просвітницької роботи, не могла б замінити добре прокоментованих першотворів.

Другим у брошурованому й оправленому варіантах було перевидано збірник В. Січинського «Чужинці про Україну» (оформлення Миколи Бутовича), що містив вислови про територію, український народ, культуру й господарство, описи подорожей, спогади, записки, щоденники, перекази, реляції приватних і офіційних осіб (арабських письменників IX–X ст., візантійських VI–X ст.; XVII ст. — іноземних посольств до гетьмана Богдана Хмельницького, Павла Алепського 1654–1656 рр., Ульріха фон Вердума та ін. авторів доби гетьманів Івана Виговського й Івана Самойловича, Й. Г. Корбе про Московщину й Україну, німців і шведів про боротьбу з Росією; авторів другої половини XVIII ст. — С. Гмеліна, Д. Маршала, С. Клерка, Гільденштедта, Й. Меллера, Ж. Шерера; російських авторів XIX ст., опис подорожі Й. Г. Коля, петицію в українській справі К. Делямера тощо). Цінність книжки підвищували рідкісні ілюстрації (мапи України, починаючи від XIII ст., види міст, зображення українських селян, козаків, гетьманів, рисунки й гравюри зарубіжних митців) та розлогий апарат (література з предмета й різноманітні покажчики — предметний з українського краєзнавства, географічних назв, історичних імен і авторів-іноземців). Закиди рецензентів стосувалися добору текстів, залучення не надто важливих (Конрад Кібурґ, Баобаро, Кампензе,

Флетчер, Муканте, Доннерсмарк, де-Люк, Масрберг, Корб, Гарісон) і відсутності справді вартісних творів, як-от відомої історії України 1796 р. Енгеля, інших авторів XVIII ст. (Бішінга, Гупеля, Шторха, Манштайна, XIX ст. — А. Бера, Гебеля Марії Ферстер, Петцольда, Блазіуса) [2].

Третя позиція в доробку КНВ — збірник «Сільське господарство України» за редакцією В. Доманицького (наклад 1 000 прим.), який уклали члени сільськогосподарської комісії, представники різних регіонів: Микола Галаган і Леонід Білецький (Чернігівщина), Віктор Доманицький (Звенигородщина), Арсен Чернявський і Володимир Січинський (Поділля), Володимир Чередіїв (Тверська губернія), Михайло Скидан (Київщина), Ярослав Дикий (Перемишль), Микола Зайцев (Харківщина), Леонід Фролов (місце народження невідоме), Микола Храпко і Борис Мартос (Полтавщина), Кость Мацієвич (Київщина), Стефан Августин (Карпатська Україна), Сергій Горський (Катеринослав), Андрій Федорків (Львівщина), Лідія Шляхтиченко (Умань), Петро Оленко (Волинь). Зі збірника виготовили десять відбитків статей, кожна з німецькомовним резюме, накладом 1 000 примірників (див. додаток). Культурно-наукове видавництво й надалі планувало видавати сільськогосподарський збірник як щорічник, а крім нього, й аналогічні — педагогічний за редакцією Леоніда Білецького та фінансово-господарський за редакцією Миколи Добриловського. Однак здійснити це не вдалося через зміну керівництва, погіршення становища КНВ і видавничих умов у Протектораті загалом.

Програма видавничої діяльності КНВ на 1943 р. включала випуск друкарським способом першого числа колективного серійного видання «Українське краєзнавство» за редакцією В. Січинського (24 друк. арк.), праці С. Николишина «Українська література за останні 25 років» (6 друк. арк.), імпрезового співаника «Живи Україно...» — укладач О. Гайдай (4 друк. арк.), праці Є. Онацького про тогочасну Італію «Шляхами імперії» (8 друк. арк.) та кількох збірників — уже згаданого педагогічного і другого випуску сільськогосподарського під назвою «Землі, ліси та води України» (24 друк. арк.). На циклостилї передбачалося розмножити статті «Проект адміністративного поділу українських земель» Л. Шрамченка, «Організація державного контролю» І. Кабачкова,

збірник ідеологічних статей «Націоналізм», конспект лекцій «Українська культура» (2-3 друк. арк.), збірник статей «За героїчну духовість» за редакцією О. Лашенка та праці комісії, які не можна було видати в 1942 р. [5]. Не отримано дозволу на випуск праці О. Мицюка «Аграрна справа в Самостійній Україні (1917–1920)» і його ж анкетно-монографічного дослідження сільського життя [10]. Загальний кошторис на видрук книжок у 1943 р. складав 37 577 німецьких марок, із них: на «Кобзар» — 4 267; «Українське краєзнавство» — 14 210, сільськогосподарський збірник — 13 500, «Українську літературу» С. Николишина — 2 600, співаник О. Гайдая — 3 000, на випуск циклостилних видань — 3 000. До редакційної теки надійшли також рукописи «Антології римської, грецької та східної поезії» за редакцією М. Мухина (12 друк. арк.), праць Б. Мартоса «Кооперація і регульоване господарство» (2 друк. арк.), Б. Лисянського «Освітлювальна техніка як чинник матеріальної та духовної культури» (2 друк. арк.), «Слово о полку Ігоревім» — в оригіналі й перекладах, за редакцією І. Панькевича (5 друк. арк.), стаття В. Доманицького «Старання про добробут і побут села» (6 друк. арк.). Врешті, вдалося втілити лише незначну частину цих видавничих задумів, деякі рукописи зберігаються сьогодні в ЦДАВО України, доля решти поки що не з'ясована.

Єдиний журнал КНВ — «Технічно-господарський вісник» почав виходити як орган Секції українських інженерів і техніків при УНО (СУТ) з червня 1941 р. Видання зайняло унікальну для свого періоду тематичну нішу, обговорюючи на своїх сторінках питання організації й ведення праці, планування, регулювання господарства, організації й ведення науково-дослідної роботи, фахової освіти, термінології та літератури, які, здавалося, набували сенсу з огляду на витіснення з України більшовицького режиму. На тлі бурхливих подій кінця 1938 — початку 1939 рр. у Празі виникли фахові підрозділи, що спонукали українську еміграцію до згуртування й вироблення напрямів національно-державницької роботи. При Українській громаді засновано комісію на чолі з інженером І. Островершенком, яка впродовж січня-лютого 1939 р. підготувала й винесла на обговорення зборів Української громади (березень-квітень) питання про створення секції, доручивши тимчасовій управі під керівництвом П. Герасименка здійснити її остаточне

оформлення. Секція українських інженерів і техніків звернулася також до Товариства українських інженерів у Празі з пропозицією про приєднання, але його керівники на це згоди не дали, і врешті товариство розпустила окупаційна влада. З прилученням Протекторату до т. зв. Великонімеччини і влиттям Української громади до УНО, Секція українських інженерів і техніків стала частиною УНО й єдиною фаховою організацією на території Німеччини і Протекторату. Її головою затверджено П. Герасименка, секретарем — інженера М. Андрейкова, відкрито канцелярію в Празі на вул. Йозефській, 2 під керівництвом організаційного референта Є. Кульчицького-Гута, проведено реєстрацію членів та засновано журнал [20]. Аналогічні осередки організованого фахового життя — секцію інженерів та ін. секції — створено й у Генеральній губернії при УЦК (пізніше розпущено і з часом оформлено Об'єднання праці українських інженерів і техніків при УЦК, що налічувало близько 640 членів й аналогічно до СУІТ проводило реєстрацію фахівців), а також у Словаччині, де з передвоєнних часів діяла Спілка українських інженерів (перед війною видавала неперіодичний «Бюлетень» (1931–1940), на початку війни — допомагала біженцям із Карпатської України знайти роботу, а на середину 1941 р. налічувала 60 осіб). Однак фаховий журнал виходив лише в Протектораті. Його авторами були Полікарп Герасименко, Сергій Володимирів, Микола Закоморний, Іван Кульчицький-Поливка, Микола Деревянко, Ярослав Дикий. Журнал, як і фаховий рух загалом, перебував під впливом мельниківського Проводу українських націоналістів, про що свідчить «Слово А. Мельника» у другому випуску за 1941 р., де, власне, й оголошено про створення фахових комісій при УНО: «...В незмірних завданнях, що стоять перед нами, не сміє бути зайвих і не сміє бути добровільно зложених рук. Кожний українець чистого серця й доброї волі, кожна вартісна й досвідчена одиниця мусить знайти своє місце в національно-державному будівництві. З рамени Проводу Організації покликано до життя фахові тіла з представників української науки й професійних організацій, що мають за завдання розробляти деталі цього будівництва й підготовляти його здійснення. В цій площині й повинна прийти тривала концентрація українства для конкретних, річевих національно-суспільних» [22].

У цьому ж числі вміщено некрологи трьох чільних націоналістичних діячів, загиблих у липні-серпні 1941 р. — Миколи Сціборського, Омеляна Сеника-Грибівського, Юрія Охримовича.

В архівах збереглися відомості про плани наповнення місячника. Так, Петро Зленко висловив бажання надрукувати бібліографічні праці: «Підкарпатська Русь», що охоплювала книжкові видання на карпаторуську тематику українською, російською, «підкарпаторуською», чеською, словацькою, німецькою, французькою, англійською та ін. мовами за 1919–1939 рр. (10 друк. арк.), покажчик наукових праць української еміграції за 1931–1941 рр. (9 друк. арк.), подальші випуски серії «Матеріалів до бібліографії визвольної боротьби України» — «Листопад», «Базар», «Підручна й теоретична література Українського Війська в рр. 1917–1921» [13]. Павло Богацький запропонував матеріали до біографії Грицька Чупринки та літературно-критичну студію про нього, покажчик і дослідження про журнал «Українська Хата» (1909–1914), бібліографію літератури про М. Драгоманова за 1861–1940 рр., праці «Кобзар» Т. Шевченка за сто років (1840–1940). До історії критичного видання його», «Нове про Шевченка. Бібліографічний інформативний огляд за рр. 1930–1939». Автор вважав, що остання праця буде особливо корисною «для всіх, хто цікавиться творчістю Ш[евчен]-ка — науковий письменник, культурний робітник, студент. Необхідно буде мати цю книгу в школі, в Просвіті, в редакції та в приватній біб[ліоте]-ці. Праця подає енциклопедичні відомості по кожному питанню шевченкознавства». Але М. Галаган не виявив інтересу до бібліографічних розробок, поставивши на листі резолюцію: «Запропоновані матеріали своїм характером до КНВ не годяться. 16.XII.41», тому деякі з них П. Богацький передав до фахового збірника «Українська книга» [9].

У кінці 1942 р. КНВ склало масштабний видавничий проект підготовки популярної серії «Українське краєзнавство», розрахованої на широку читацьку аудиторію. Ініціатори керувалися розумінням, що «всестороннє, глибше пізнання своєї Батьківщини є елементарною підставою національної свідомості і націоналістичного світогляду, що в свою чергу веде до господарського і культурного розквіту народу, його добробуту та сили». Ідея видання взувалася на тогочасні освітні тенденції Європи, де виходило

багато краєзнавчих праць і відповідний предмет було запроваджено до шкільного навчання. Звичайно, досягти повного розкриття проблеми в умовах віддаленості від джерел було не під силу, тому видання мало науково-популярний характер. Як зазначалося у передмові до першого випуску, «...метода і способів викладу не йдуть за утертими шкільно-навчальними шаблонами, але є описово-оповідальна та інформаційна. Сама мова, оскільки дозволяли теми і матеріал, по можливості популярна, передана в легкій, доступній і цікавій формі». Докладний план і кошторис перших двох випусків видавництво надіслало на розгляд головної управи 23 грудня 1942 р. [24], першу частину подало на цензуру 4 січня 1943 р., отримавши дозвіл на друк щойно 12 вересня 1943 р. Ще деякий час видання затримувала відсутність санкції Міністерства освіти, від якої залежало виділення паперу, врешті у вересні перший випуск передали у виробництво празькій друкарні «Політика».

Для «Українського краєзнавства» редакція збирала багатий ілюстративний матеріал — схеми, фотографії, карту. Мистецькі фото запозичено з відомих передвоєнних галицьких журналів — «Світло і тінь» (1935–1938) та «Наша батьківщина» (1937–1939). Велику допомогу в доборі фото- й образотворчого матеріалу надав також мистецтвознавець і редактор вишукано зілюстрованого львівського місячника «Наші дні» (1941–1944) Святослав Гординський, якого В. Січинський просив про контакт з установами чи аматорами-власниками добрих мистецьких фотографій з українського краєзнавства (йшлося про пейзажі, види міст, народні типи, пам'ятки матеріальної культури тощо) [5]. У відповідь С. Гординський надіслав близько 190 ілюстрацій: більшість із них видавництво залишило в своєму архіві, плануючи використати в подальших випусках.

Виготовлення в празьких умовах багатобарвної фізичної мапи України було справою затратною і могло надовго затримати друк, тому видавці запропонували використати готову — В. Кубійовича-М. Кулицького, придбавши 3 тис. прим. за ціною 2 зол. зі складу краківського відділу «Українського видавництва». Така сума підвищила б собівартість книжки, тому берлінська управа хотіла знайти рисівника в Празі, виготовити карту великим накладом, розповсюдити незалежно від видання й отримати прибуток, зігравши

на значному попиті на такого роду друки, майже відсутні на тогочасному ринку. Та в Празі картографа-українця не виявилось, друкарські фірми швидкого виконання не обіцяли, а на цензуру потрібно було подати готові мапи у двох примірниках, до того ж без жодної певності в отриманні санкції на друк, тому управа врешті згодилася на викуп мапи «Українського видавництва», примірники якої у потрібній кількості надійшли до Праги в серпні 1943 р. [17].

Від самого початку до участі в проєкті КНВ намагалося залучити найсильніших науковців і публіцистів — І. Феценка-Чопівського, Д. Чижевського, І. Гургулу, Л. Шрамченка, В. Доманицького, М. Храпка, П. Зленка, А. Животка, М. Андрусяка, О. Лашенка, Л. Білецького, М. Дольницького, А. Чернявського, В. Садовського, яким у вересні 1942 р. було надіслано прохання здати рукописи до 1 листопада 1942 р., й обіцяно досить високий авторський гонорар (600 корон за друк. арк.), тоді як зазвичай гонорар КНВ становив 250-400 корон. Якщо через цензурні умови праця не була б надрукована, то видавництво мало право виготовити її на циклостилї.

Листування редакції «Українського краєзнавства» (переважно в особі В. Січинського) з ученими Праги, Берліна, Галле містить факти про персональні зацікавлення науковців, їхні плани, деякі так і не втілені, а також відомості з історії науки в роки Другої світової війни. Для своєї серії КНВ замовило оглядові статті й інформаційні публікації різноманітної тематики: Ірині Гургулі, працівниці Етнографічного музею у Львові — «Український одяг, історичний і народний»; Романові Гарасимчуку, директорові Етнографічного музею у Львові — «Українські народні забави, гри, танки»; Ростиславу Єндикові — «Етнографічні особливості українського народу» про расові, антропологічні риси, звичаї, родинний устрій, заняття, виготовлення їжі, забави, спорт, танці, облаштування помешкання; Іванові Феценкові-Чопівському і його доньці Ірині Феценко-Чопівській для першої частини («Територія України») — огляд «Підземні багатства України», для другої («Народ і його праця») — «Заняття населення — ремесло, фабрика, торговля» (ці автори зажадали гонорар книжками, а не грошми, і радили В. Січинському вживати в «Українському краєзнавстві» назви міст, що використовувалися в часи Центральної Ради); Арсену Чернявському — про природу України; Зенону Кузелі —

загальний, синтетичний огляд етнографії українського народу, який би розкрив головні аспекти, пов'язані з антропологічними особливостями, матеріальною, духовною культурою та передував би всім іншим спеціальним етнографічним матеріалам — про одяг, помешкання, танці тощо; Петру Зленкові — бібліографію з українського краєзнавства, при укладанні якої книгознавець планував використати споріднені за тематикою праці Федора Максименка та Євгена Юлія Пеленського.

Дмитрові Чижевському видавництво замовило два огляди — «Вдача і психіка українців» та «Українська філософія». Першу тему вчений відхилив, аргументуючи свою відмову браком відповідного матеріалу, а той, що був відомий, видавався йому надто сумнівної вартості; друга — була Чижевському близькою, але він заздалегідь застеріг необхідність вилучення з обговорення «народну мудрість», бо вважав, що вона «абсолютно нічого спільного не має з «українською філософією». Крім матеріалів, ініційованих видавництвом, учений запропонував дві інші українознавчі праці — монографію про Івана Вишенського та історію української літератури київського періоду (XI–XIII ст.), разом поцікавившись можливістю придбати старі видання для університетської бібліотеки в Галле [6].

Характеру суперечки набуло листування щодо участі в проекті Ярослава Рудницького, тоді — доцента УВУ й викладача Німецького Карлового університету. Мовознавець утверджував свій вплив у проекті, категорично вимагаючи застосування правопису ВУАН 1929 р., хоч видавництво і само, не вагаючись, віддавало перевагу академічному правопису. Я. Рудницький запропонував видрукувати в серії свої давніші праці «Українські особові назви» й «Українські місцеві назви», поновити окремим випуском видання «Українська мова та її говори», що вийшло у Львові в 1937 р., підготувати тему «Назва Україна» (яку для себе зарезервував В. Січинський) на тій підставі, що «це тема однаково історична як мовознавча, було б добре дати її опрацювати спільно українському історикові як теж і філологові». При тому автор заздалегідь застеріг редакторів від будь-яких скорочень. У відповідь видавці твердо пояснили засади серії, наголосивши, що на ширші теми, як «Історія України» й «Історія української літератури», виділено

лише по чотири друковані аркуші, тому працю на значно вужчу тему — «Мова і говірки» — необхідно скоротити до двох друкованих аркушів: «Збільшувати розмір поодиноких оглядів тепер ніяк неможливо через різні обмеження (папір та ін.). Скорше може бути тенденція на скорочення» [19].

Деякі вчені відмовилися від участі у проєкті. Наприклад, Роман Димінський, що мешкав у Берліні, писав здебільшого для чужинців, застосовуючи, як він сам пояснював, господарсько-статистичний, а не краєзнавчий підхід. Підготовка публікації до подібного видання вимагала б від нього переорієнтування, зусиль і часу, яких не вистачало через діяльність у Комітеті допомоги українським полоненим і необхідність шукати заробітків поза Українським науковим інститутом і науковою працею, щоб утримувати родину [14]. Відмовився писати статтю на тему «Хліборобство України» Євген Храпливий, зіславшись на щоденне фахове навантаження, часті відрядження «у край» (по Галичині), в яких він подеколи проводив до 15 днів на місяць, лекції у вищій агрономічній школі, а також плани до кінця вересня 1943 р. завершити велику працю обсягом 15 друк. арк. «Сільське господарство Галичини» та разом з В. Чередієвим видати «Сільськогосподарську енциклопедію» у трьох томах [7]. Микола Андрусак пояснив свою відмову браком часу і тим, що як «німецький горожанин» може бути покликаний до військової чи іншої служби, заравном повідомивши, що працює не в НТШ, а в міській установі, однак невдовзі таки погодився підготувати для «Українського краєзнавства» нарис історії України [16]. В. Доманицький через переобтяженість працею в УВУ й УТГІ не брався за публікацію на тему «Заняття населення — хліборобство» [3]. Відмовився від участі в проєкті й Валентин Садовський [23].

Спочатку видавництво планувало поділити видання на дві частини, згодом матеріалу набралось на чотири, але в підсумку в другій половині 1944 р. вдалось випустити тільки перший і останній випуск — під назвою «Територія України». Три перші розділи («Назва України», «Український національний знак і прапор», «Україна на європейських мапах») написав редактор серії Володимир Січинський, розділ «Поземелля України» (географічне положення і величина, поверхня, гори й підгір'я, клімат, моря, ріки, озера, мінеральні води, ґрунти, література) — Мирон Дольницький, «Природа

України» (флора й фауна) — Арсен Чернявський, «Природні багатства України» — Іван та Ірина Фещенко-Чопівські. Видавничий макет збірника міститься у фонді КНВ (спр. 26) у вигляді правлених гранок, машинопису, авторських рукописів. Збереглися також ілюстрації (всього 104, спр. 27), підготовлені для проходження цензури: на кожній — штамп Міністерства народної освіти і дата 31.VII.1944, на більшості — штамп друкарні «Політика», на титульному аркуші: штамп «Schvaleno» і дата 9.8.1944, яку, вочевидь, і можна вважати остаточним терміном отримання дозволу на друк.

Влітку 1943 р. В. Доманицький закінчував підготовку збірника «Землі, ліси і води України», який почав упорядковувати під час найпродуктивнішої стадії роботи фахових комісій в середині 1941 р. і яку КНВ подало на книжкову цензуру, паралельно плануючи видати його на циклостилі, щоб у разі відмови контролюючих органів у нормальному друкованому праці авторів збірника себе виправдала. Матеріальних слідів видання поки що не знайдено, однак з редакційного листування відомо, що до першої частини, яку окреслили як історико-правничу, увійшли статті О. Гайманівського, В. Доманицького, К. Мацієвича, Б. Мартоса. Відомо також, що Володимир Кубійович дозволив передрукувати для збірника карти й картограми зі своїх праць — «Географії українських і сумежних земель» і «Атласу України та сумежних земель» [4]. Цікавою деталлю є й те, що В. Кубійович у листі номінував себе як директор Українського наукового інституту в Кракові (Зелена, 26/5). Отже, у грудні 1941 р. серед української спільноти ще існували ілюзії, що німці дозволять заснувати в Генеральній губернії подібний науковий заклад.

На думку редактора В. Доманицького, традиційне для збірників КНВ вступне слово від імені правління повинен був написати колишній голова М. Галаган, «бо праці, що входять до збірника: «Землі, ліси і води України» були розроблені й проdiscутовані на засіданнях фахових комісій КНВ до 22.V.1942 р. [тобто до моменту допиту в гестапо з усіма подальшими наслідками]». Однак П. Герасименко відвів для себе місце автора передмови, обіцяючи на основі протоколів вказати дати засідань комісій, де було обговорено праці, а також те, що видання є продовженням збірника «Сільське господарство України» (1942) і формувалося під

загальним керівництвом колишнього голови правління КНВ і головноуповноваженого для фахових комісій доктора М. Галагана. Водночас на тій підставі, що праці творять історико-правничу цілість, П. Герасименко вважав, що назва «Земля, ліси і води» має «природничо-географічне забарвлення, що не покривається зі змістом збірника», що треба вилучити й випустити окремо працю Б. Мартоса «Земельна справа в Українській Центральній Раді» і що збірник доцільно присвятити пам'яті померлого саме тоді ученого-аграрника, педагога, громадсько-політичного й дипломатичного діяча Костянтина Мацієвича (1873–1942), подавши коротку біографічну згадку про нього [18].

Окрему історію видання має «Кобзар» КНВ, який з огляду на своє культове становище і в роки війни залишався безпрограшним видавничим проектом для багатьох осередків. Культурно-наукове видавництво випустило «Кобзар» у 1943 р. в брошурованому й оправленому варіантах. Успіх книжки, інтерес до неї читацького загалу був легко прогнозований, натомість несподіванкою стали закиди голови УНО підполковника Т. Омельченка щодо нефаховості текстологічної підготовки, перекручень і необґрунтованих правок редактора Олекси Приходька: «Цей прогріх Правління Культурно-Наукового Видавництва (можливо) стався без злої волі правління, але цим не зменшується ніяк його шкідливість для справи». Претензії розігріли внутрішній конфлікт між управою УНО й правлінням КНВ, загостривши розбіжності в поглядах на завдання видавництва. Т. Омельченко вважав хибним трактування КНВ як структури, створеної винятково для ширення націоналістичного світогляду, і підкреслив, що мета видавництва — «згуртування й використання українських культурно-наукових сил з метою служби нашим націоналістичним потребам». На думку Омельченка, принципи роботи видавництва не повинні розходитися з українськими націоналістичними засадами, і правління таки мусило узгоджувати плани з берлінською управою, однак неприпустимо нехтувати науковими і фаховими завданнями, за якими уповноважена стежити видавнича рада: «Обговорення Видавничою Радою потребує кожна намічена праця, бо ні Правління КНВ, ні Головна Управа УНО не є універсальними фахівцями, щоб бути знавцем і авторитетом в усіх ділянках науки взагалі й фахової

зокрема. Тому то й сталося, що виданий з рамени КНВ Кобзар, без попереднього обговорення Видавничою Радою перевиправлення його тексту, виявляє різні текстові прогріхи. Це дуже прикро для Правління КНВ, а ще прикріше для Головної Управи УНО, що несе перед громадянством повну відповідальність і за КНВ» [15]. П. Герасименко, однак, провини не визнав, заявив про нездатність видавничої ради оцінювати фаховий рівень видань і запропонував її скасувати, створивши наукову: «Як приклад прогріху Правління КНВ Ви наводите те, що ніби то Кобзар виданий нами без ухвали Видавничої Ради виявляє такі недостачі, що справа набуває характеру культурного скандалу. Припустім, що це дійсно так і запитаймося як мала Видавнича Рада в складі одного статистика, одного землеміра, одного маляра, одного правника і т. д. і тільки одного літературознавця [Л. Білецького] може обговорювати правильність чи неправильність тексту Кобзаря». Водночас керівник видавництва відмовлявся робити висновки щодо якості редакції, доки не висловиться фахова критика.

Олексу Приходька, філолога за фахом, до редагування книжки запросив М. Галаган. Коли видавництво очолив П. Герасименко, робота над виданням була в розпалі, часу для фахового апробування чи пошуків іншого редактора не залишалось, бо наданий цензурою дозвіл на друк був чинним лише до кінця лютого 1943 р., і за умови порушення визначених термінів, навіть коли більша частина книги була б уже складена, дозвіл могли анулювати. Інакше кажучи, жорстко обмеженим у часі видавцям у випадку тривалого обговорення довелося б зректися вже санкціонованого цензурою видання. Тому О. Приходько змушений був працювати швидко. Передусім він узгодив рукопис із цензурованим віденським «Кобзарем» Теодора Савули (1941), усунувши за ним Шевченкові згадки про німців, які могли потрактувати як неприхильні до німецького народу. Але видання Савули, що фактично було некритичним передруком берлінського «Кобзаря» за редакцією Б. Лепкого («Українське слово», 1922), рівню шевченкознавства початку 1940-х рр. не відповідало. До того ж воно не вигідно відрізнялося на тлі ще одного, празького «Кобзаря» 1941 р., історичний і реальний коментар до якого зробив Степан Сірополко, виявивши глибоку обізнаність з існуючими інтерпретаціями Шевченкових поезій.

Звірівши за віденським виданням лише місяця, небезпечні з огляду на цензуру, редактор узяв за текстологічну основу «Кобзар» УАН 1939 р., єдиний примірник якого привіз з України до Праги на початку осені 1942 р. Євген Вировий, віддавши на зберігання до МВБУ. На основі двох згаданих видань редактор виконав звірку, не порушивши термінів. У листі до П. Зайцева П. Герасименко зазначав: «По суті наше видання Кобзаря, зредаговане проф. Приходьком, є передруком повного академічного видання і тому закиди щодо цієї нашої книги (відносно тексту) можна в однаковій мірі адресувати на академічну комісію, яка редагувала Кобзаря. Правління КНВ одержало від п. проф. Приходька запевнення, що академічне видання дійсно солідно проредаговано і що новий текст є вислідом студій над новими досі невідомими матеріалами та рукописами. Редакція п. проф. Приходька звелась переважно до виправлення правопису. На жаль короткий час, що ми мали до диспозиції не дозволив нам звернутись до авторитетних знавців Кобзаря щоби вони висловили свою думку про академічне видання. Правління КНВ змогло тільки подбати про добре зовнішнє оформлення книги (папір, друк ілюстрації). Коректу провадив сам проф. Приходько» [11]. Конфлікт головної управи й видавництва врешті пригасили схвальні відгуки у пресі, яка відзначала добру поліграфічну якість, вивіреність текстів за академічним виданням 1939 р., виявила розуміння з приводу вилучень, але кроком назад вважала брак повноцінного коментаря й заміну його короткими поясненнями у формі алфавітного словника, а також відсутність перекладів російських поем Шевченка, які подали свого часу інші видавці — Франко та Український науковий інститут у Варшаві [21].

Отже, на видавничий осередок при УНО в Празі, створений для підтримання фахової діяльності комісій, працювали відомі громадські діячі та вчені (М. Галаган, В. Доманицький, В. Січинський, П. Герасименко та ін.). Як свідчать архівні документи, друкований доробок Культурно-наукового видавництва значно менший, ніж створений ним реальний редакційний «портфель», що відображав державотворчі наміри української еміграції, містив численні тексти, присвячені реформуванню й облаштуванню різних сфер суспільного і господарського життя України, які доцільно й далі розшукувати в українських і закордонних архівосховищах.

**Список видань Культурно-наукового видавництва
при Українському національному об'єднанні в Празі**

Окремі видання, збірники

Золоте слово : вибір з історичних джерел / упоряд. *Д. Кардаш* ; [авт. вступного сл. від вид-ва *М. Галаган* ; авт. вступного сл. *Леонід Білецький*]. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1941. — 82 с. : іл.

Сільське господарство України : зб. статей / за ред. *Віктора Доманицького* ; [авт. вступного сл. *М. Галаган*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 215 с. : карта. — (Праці Фахової сільськогосподарської комісії).

Територія України / під заг. ред. *Володимира Січинського*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1944. — 190 с. : 1 карта, 104 іл. — (Українське краєзнавство). — Автори: *Мирон Дольницький, Володимир Січинський, Іван Феценко-Чопівський, Ірина Феценко-Чопівська, Арсен Чернявський*.

Технічно-господарський вісник : часопис українських інженерів, техніків й економістів / гол. та відп. ред. *П. Герасименко*. — Рік 1. — Чис. 1/5. — Прага : Секція українських інженерів і техніків при Українським національним об'єднанні, 1941.

Чужинці про Україну : вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / *Володимир Січинський* ; [вступне слово напис. *М. Галаган*]. — 2-ге випр. і значно доп. вид. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 242 с. : іл.

Шевченко Т. Кобзар / авт. післяслова *Олекса Приходько*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1943. — 330 с. : портр.

Відбитки

Дикий Я. Цукрова промисловість України / *Дикий Я., Фролов Л.* — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 19 с. : 7 табл., карта. — [Відб. зі зб.: *Сільське господарство України*. — Прага, 1942].

Доманицький В. Сільське господарство України в умовах Нової Європи / *Віктор Доманицький*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 25 с. — [Відб. зі зб.: *Сільське господарство України*. — Прага, 1942].

Зайцев М. Олійна та оліїперероблююча промисловість на українських землях / *Микола Зайцев*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 15 с. : карта. — [Відб. зі зб.: *Сільське господарство України*. — Прага, 1942].

Зленко П. Українське бібліотечне шкільництво / *Петро Зленко*. — Прага : [фахова комісія шкільництва й народньої освіти при Культ.-наук. вид-ві УНО], 1941. — 10 с. — (Праці Фахової комісії шкільництва й народньої освіти при Культ.-наук. вид-ві УНО). — Для внутр. вжитку.

Мартос Б. Відбудова української кооперації / *Борис Мартос*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 20 с. : карта. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

Мацієвич К. Завдання с.-г. політики та її напрямні в перехідний період / *Кость Мацієвич*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 42 с. : табл. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

**Нестеренко Д.* Департамент будівництва міністерства публічних робіт / *Д. Нестеренко*. — Прага : Фахова комісія публ. робіт при Культ.-наук. вид-ві УНО. — 1942.

Скидан М. Сільське господарство України на шляхах свого розвитку / *Михайло Скидан*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 18 с. : табл. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

Храпко М. Організація внутрішньої торгівлі продуктами сільського господарства в кол. радянській Україні / *Микола Храпко*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 18 с. : 7 табл. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

Чередиїв В. Ґрунти України, їх походження та особливості / *Чередиїв В.* — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 29 с. : карта. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

Чернявський А. Огляд особливостей клімату України / *Арсен Чернявський*. — Прага : Культ.-наук. вид-во УНО, 1942. — 16 с. : табл. — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

**Швед Б.* До справи мірництва в Україні / *Швед Б.* — Прага : Фахова комісія публічних робіт при КНВ УНО, 1941. — 14 с.

Die Landwirtschaft der Ukraine : Vorwort, Einleitung und Zusammenfassung / Vorwort von *V. Galagan*. — Prag : Kultur-wissenschaftlicher Verlag UNO, 1942. — 29 s. — (Arbeiten der landwirtschaftlichen Fachkommission). — [Відб. зі зб.: Сільське господарство України. — Прага, 1942].

Праці, що друком не вийшли

Альманах сучасної української літератури. — [Подано на цензуру не пізніше серп. 1942 р.].

Биковський Л. Докладна записка в справі організації Департаменту книги в Україні. — 14 с. — [Рукопис зберігався у портфелі вид-ва].

Землі, ліси та води України : зб. сільськогосподарської комісії.

Зленко П. Українська книга, бібліотека і читальня. — 4 друк. арк. — [Подано на цензуру не пізніше серп. 1942].

Коллард Ю. Промисловість і транспорт України. — 97 с. — [Не дозволено цензурою].

Курганський В. Міністерство охорони здоров'я і соціальної опіки. — 3 с. — [Рукопис зберігався у портфелі вид-ва].

Мицюк О. Аграрна проблема в самостійній Україні (1917–1920). — 6 друк. арк. — [Подано на цензуру не пізніше серп. 1942 р., до друку не дозволено].

Напрявні, система, програми Української Національної Школи : зб. комісії. — [Подано на цензуру не пізніше серп. 1942 р., дозвіл на друк відкладено до кінця війни].

Приходько О. Шевченко — поет, маляр, співак : літературно-музичний монтаж на Шевченкові роковини. — [2,5 друк. арк. — Подано на цензуру не пізніше серп. 1942 р.].

Садовський В. Справа реорганізації української промисловости. — 15 с. — [Рукопис зберігався у портфелі вид-ва].

1. Галузевий державний архів СБУ. — Ф. 6, спр. 69840фп, т. 2. — Арк. 45, 132.
2. *Дорошенко Д.* [Рецензія] / *Д. Дорошенко* // Українська дійсність. — 1942. — 10 жовт.
3. Лист В. Доманицького до КНВ 12 січ. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 263.
4. Лист В. Кубійовича від 15 груд. [1941 р.] до В. Доманицького // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 420.
5. Лист В. Січинського від 2 черв. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 357.
6. Лист Д. Чижевського до В. Січинського від 29 листоп. 1942 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 235-235 зв.
7. Лист Є. Храпливого до П. Герасименка від 4 лип. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 368.
8. Лист КНВ до Головної Управи УНО в Берліні від 27 листоп. 1942 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 3. — Арк. 115-116.

9. Лист П. Богацького до КНВ з резолюцією М. Галагана від 16 груд. 1941 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 93.
10. Лист П. Герасименка до О. Мицюка від 19 черв. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 361.
11. Лист П. Герасименка до П. Зайцева від 28 квіт. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 339-340.
12. Лист П. Герасименка до Т. Омельченка від 28 квіт. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 3. — Арк. 191 зв.
13. Лист П. Зленка до КНВ від 26 жовт. 1941 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 58-58 зв.
14. Лист Р. Димінського до КНВ від 15 листоп. 1942 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 223-224.
15. Лист Т. Омельченка до П. Герасименка від 19 квіт. 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 3. — Арк. 188.
16. Листування КНВ з М. Андрусяком // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 224, 247.
17. Листування КНВ і головної управи в справі видання мапи для «Українського краєзнавства» // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 3. — Арк. 207-208, 225, 245.
18. Листування П. Герасименка з редакторами збірника «Землі, ліси і води України» В. Доманицьким і О. Гайманівським у липні-серпні 1943 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 377-378.
19. Листування Я. Рудницького з КНВ у листопаді-грудні 1942 р. // ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 215, 218, 237, 244.
20. Секція українських інженерів і техніків при УНО та її завдання // Технічно-господарський вісник. — 1941. — Чис. 1 (черв.). — С. 25.
21. [Сімович В.]. [Рецензія] / В. С. // Наші дні. — 1943. — Чис. 5 (трав.). — С. 15.
22. Слово А. Мельника // Технічно-господарський вісник. — 1941. — Чис. 2/3 (верес./жовт.). — С. 22-23. — [Підп.: Андрій Мельник, Голова Проводу українських націоналістів, Постій, дня 30 червня 1941].
23. ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 3. — Арк. 135-136.
24. ЦДАВО України. — Ф. 4036, оп. 1, спр. 4. — Арк. 233.